

دانشگاه سیستان و بلوچستان

تحصیلات تکمیلی

پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته زبان و ادبیات فارسی

عنوان:

نقد و تحلیل غزل هوشنگ ابتهاج (۱.۵.سایه)

استاد راهنما:

دکتر مریم خلیلی جهانتیغ

استاد مشاور:

دکتر محمد علی محمودی

تحقیق و نگارش:

علیرضا چاواری

آبان ۱۳۹۰

بسمه تعالی

این پایان نامه با عنوان نقد و تحلیل غزل هوشنگ ابتهاج قسمتی از برنامه آموزشی دوره کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی توسط دانشجو علیرضا چاواری تحت راهنمایی استاد پایان نامه ؛ خانم دکتر مریم خلیلی جهانتیغ و استاد مشاور دکتر محمد علی محمودی تهیه شده است. استفاده از مطالب آن به منظور اهداف آموزشی با ذکر مرجع و اطلاع کتبی به حوزه تحصیلات تکمیلی دانشگاه سیستان و بلوچستان مجاز می باشد.

(نام و امضاء دانشجو)

این پایان نامه واحد درسی شناخته می شود و در تاریخ توسط هیئت داوران بررسی و درجه به آن تعلق گرفت.

نام و نام خانوادگی	امضاء	تاریخ
استاد راهنما:	مریم خلیلی جهانتیغ	
استاد مشاور:	محمد علی محمودی	
داور ۱:	عبدالعلی اویسی کهخا	
داور ۲:	احمد رضا کیخای فرزانه	
نماینده تحصیلات تکمیلی: نورمحمد ناظریان		

دانشگاه سیستان و بلوچستان

تعهدنامه اصالت اثر

اینجانب علیرضا چاواری تأیید می‌کنم که مطالب مندرج در این پایان‌نامه حاصل کار پژوهشی اینجانب است و به دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این نوشته از آن استفاده شده است مطابق مقررات ارجاع گردیده است. این پایان‌نامه پیش از این برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه سیستان و بلوچستان می‌باشد.

علیرضا چاواری

درس این زندگی از بهر ندانستن ماست

این همه درس بخوانیم و ندانیم که چه؟

تقدیم به:

ستارگان بیکران آسمان زندگی:

به روان پاک پدرم،

مردستان مردی از تبار تلاش و ایمان که دستان خستگی ناپذیرش، اشارتگر راههای دور

آموختن و دانستن بود و هرگز برای لحظه ای حتی از هموار کردن این راه بی نهایت باز

نایستاد.

و پیشکش به مادر فداکارم،

که همواره زلالی نگاهش را بدرقه‌ی راه خویش دیده‌ام و اضطراب های آزمون سخت

زندگی ام در پناه دعای خیرش بدل به اطمینان و آرامش گشته اند.

به خواهرانم،

دوست داشتنی تر از دوست داشتنی ها

به برادرانم،

که همواره مسیر تحصیل را برایم هموار کردند.

سپاسگزاری

راستی را چگونه می‌توان از تلاش‌های دلسوزانه‌ی آموزگاران، دبیران و استادانی که در طول سالها زندگی خود را در پای تخته‌ی سیاه به امید سپید شدن آینده‌ی مان می‌گذرانند، سخن گفت و بدان ارج نهاد. و سپاس سزاوار به جای آورد؟ شاید، یادآوری خاطرات نیکشان، سپاسی اندک از عظمت و بزرگواری آنان باشد. از تک تک استادان ارجمند که در دوره‌ی کارشناسی زبان و ادبیات فارسی دانشگاه ایلام عشق به فراگیری و زندگی با ادبیات را به من آموخته‌اند سپاسگزارم.

در ادامه‌ی راه و در دوره‌ی کارشناسی ارشد نیز، از دانش و تجربه‌ی استادان گرامی گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه سیستان و بلوچستان بهره‌مند شده‌ام، امید که شاگردی این بزرگواران را چنان که شایسته است پاس نهم. خداوند بزرگ را سپاس می‌گوییم که در تمامی مراحل تحصیل توفیق خوشه‌چینی از خرمن معرفت و دانش بزرگ استادانی را به این بنده‌ی ناچیز عنایت کرد که زانو زدن در محضر تدریس و تعلیمشان مایه‌ی افتخار و سر بلندی فراوان است. در اینجا بر خود فرض می‌دانم از زحمات و تلاش‌های بی‌دریغ تمامی این بزرگواران تشکر و قدردانی نمایم، بخصوص تشکر و سپاسگزاری خالصانه و متواضعانه‌ی خود را از:

راهنمایی‌های استاد محترم راهنما، سرکار خانم دکتر مریم خلیلی جهانتیغ که با زحمات بی‌شائبه‌ی خود مادرانه و مشفقانه در ساختار بخشی و انجام این پایان‌نامه بسیار بسیار راهگشا بوده است ابراز دارم و از کمک صادقانه‌ی ایشان، صمیمانه سپاس گزارم؛ همواره پیروز باد.

هم‌چنین پیشنهادهای ارزنده و نگاه مهرآمیز آقای دکتر محمد علی محمودی، استاد محترم مشاور نیز در نگارش پایان‌نامه یاریم داده است، خدایش به سلامت دارد.

چکیده:

هوشنگ ابتهاج (ه.ا.سایه) یکی از غزل سرایان معاصر ایران است که تأثیر وی در تکامل و ترقی غزل معاصر فارسی در دوره‌ی خود او و حتی دوره‌های بعد نیز برکسی پوشیده نیست.

غزل فارسی به عنوان یکی از متشخص‌ترین و زیباترین قالب‌های شعر فارسی هنوز هم مورد توجه و علاقه‌ی شاعران است هر چند که در عمر طولانی خود فراز و فرودهایی هم داشته است. اما بیشتر این تحولات در دوره‌ی معاصر صورت گرفته است.

در این پژوهش سعی شده است نقد و تحلیل جامعی از غزلیات هوشنگ ابتهاج بصورت توصیفی و تحلیلی ارائه گردد و همچنین اندیشه‌های محوری شاعر بازخوانی، دسته بندی و تحلیل شود و به تبیین جایگاه این شاعر بزرگ معاصر در بین شاعران هم دوره‌ی خود پرداخته شود. بنابراین ضرورت انجام چنین پژوهشی محسوس می باشد. با بررسی‌های به عمل آمده مشخص شده که تأثیر پذیری سایه از غزل حافظ ابزاری ست برای هر چه زیباتر شدن غزل او.

همچنین سایه شاعری اجتماعی است که به خوبی توانسته از عهده رسالت خود - شعر در خدمت مردم و اجتماع برآید. غزل سایه بیشتر در قالب عشق به اجتماع، میهن، آزادی و مردم و می باشد.

کلید واژه ها : هوشنگ ابتهاج ، تحلیل، غزل ، معاصر

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	فصل اول: کلیات تحقیق:
۱-۱-۲.....	۱- تعریف مسأله و بیان سؤال های اصلی تحقیق:
۲-۱-۲.....	۲- سابقه و ضرورت تحقیق.....
۳-۱-۲.....	۳- فرضیه های تحقیق.....
۴-۱-۳.....	۴- اهداف تحقیق.....
۵-۱-۳.....	۵- کاربردهای تحقیق.....
۶-۱-۳.....	۶- استفاده کنندگان از نتایج تحقیق.....
۷-۱-۳.....	۷- نوآوری در طرح.....
۸-۱-۳.....	۸- روش انجام تحقیق.....
۹-۱-۴.....	۹- روش و ابزار گردآوری اطلاعات.....
۱۰-۱-۵.....	۱۰- زندگی هوشنگ ابتهاج (۱.۵. سایه).....
۱۰-۱-۷.....	۱۰-۱- حیات شاعری ابتهاج.....
۱۱-۱-۱۰.....	۱۱-۱- غزل.....
۱۲-۱-۱۵.....	۱۲-۱- شعر نو.....
۱۳-۱-۱۵.....	۱۳-۱- غزل معاصر.....
۱۷.....	فصل دوم: خیال انگیزی و تصویرسازی در غزل سایه.....
۱۸.....	۱-۲- مفهوم غنا.....
۱۸.....	۲-۲- شعر غنایی.....

- ۳-۲- ذهنیت غنایی..... ۱۹
- ۴-۲- رمانتیسزم..... ۲۱
- ۵-۲- رمانتیسزم در غزلیات ابتهاج..... ۲۲
- ۱-۵-۲- رمانتیسزم فردی..... ۲۳
- ۲-۵-۲- نوستالژی در مکتب رمانتیسزم..... ۲۳
- ۳-۵-۲- روانشناسی در ادبیات..... ۲۴
- ۴-۵-۲- نوستالژی و خاطره..... ۲۷
- ۵-۵-۲- نوستالژی و خاطره‌ی جمعی..... ۲۷
- ۶-۵-۲- نوستالژی دوری از معشوق..... ۲۸
- ۷-۵-۲- نوستالژی از دست دادن یکی از اعضای خانواده (پسر و برادر)..... ۲۹
- ۶-۲- رمانتیسزم اجتماعی..... ۳۱
- ۷-۲- (الف) عاطفه..... ۳۶
- ۱-۷-۲- «من» فردی و شخصی..... ۳۹
- ۱-۱-۷-۲- عشق، وصال، هجران و گله‌های عاشقانه..... ۳۹
- ۲-۱-۷-۲- رثای عزیزان..... ۴۰
- ۳-۱-۷-۲- حوادث تلخ و غمهایی که شاعر را متأثر ساخته است..... ۴۰
- ۲-۷-۲- من اجتماعی..... ۴۱
- ۳-۷-۲- من انسانی..... ۴۳
- ۸-۲- (ب) صور خیال..... ۴۴
- ۹-۲- تخیل..... ۴۴
- ۱۰-۲- تشبیه..... ۴۵
- ۱-۱۰-۲- منابع تصویری در غزل ابتهاج..... ۴۵
- ۲-۱۰-۲- (الف) جانوران..... ۴۶

- ۴۶.....پرندگان (ب-۲-۱۰-۲).....
- ۴۷.....گیاهان (ج-۳-۱۰-۲).....
- ۴۷.....اندام های انسان (د-۴-۱۰-۲).....
- ۴۸.....تشبیه باز یا گسترده..... (۲-۱۰-۲).....
- ۴۹.....تشبیه فشرده در غزل ابتهاج..... (۳-۱۰-۲).....
- ۵۰.....تشبیه مضمرب..... (۴-۱۰-۲).....
- ۵۱.....تشبیه تفضیل..... (۵-۱۰-۲).....
- ۵۱.....تشبیه بلیغ..... (۶-۱۰-۲).....
- ۵۱.....استعاره..... (۱۱-۱۱-۲).....
- ۵۲.....تشخیص..... (۱۲-۱۲-۲).....
- ۵۲.....کنایه..... (۱۳-۱۳-۲).....
- ۵۳.....حس آمیزی..... (۱۴-۱۴-۲).....
- ۵۳.....پارادوکس:(متناقض نما)..... (۱۵-۱۵-۲).....
- ۵۷.....اندیشه‌ی شعری..... (ج-۱۶-۲).....
- ۵۸.....پشتوانه‌ی فرهنگی..... (د-۱۷-۲).....
- ۶۱.....فصل سوم: بررسی درون مایه‌ی غزلیات ابتهاج.....
- ۶۲.....۱-۳-درون مایه‌ی غزلیات.....
- ۶۶.....۲-۳-درون مایه‌ی اشعار ابتهاج.....
- ۶۶.....۱-۲-۳-عشق.....
- ۷۱.....۲-۲-۳-تحولات سیاسی و اجتماعی.....
- ۷۵.....۳-۲-۳-حبسیه.....
- ۷۶.....۴-۲-۳-پند و حکمت.....
- ۷۷.....۵-۲-۳-عرفان.....

۷۸۶-۲-۳-اندوه و شکوه ها.
۸۱فصل چهارم: تأثیر پذیری غزل سایه از حافظ.
۸۲۱-۴-حافظ و سایه.
۸۵۱-۲-۴-تأثیر موسیقی درونی غزل ابتهاج از غزل حافظ.
۹۰۲-۲-۴-موسیقی بیرونی.
۱۰۰۳-۲-۴-موسیقی کناری.
۱۰۰۳-۴-معنا و زبان.
۱۰۰۱-۳-۴-از نظر معنا.
۱۰۵۲-۳-۴-از نظر زبان.
۱۰۵۱-۲-۳-۴-حوزه صرفی.
۱۰۹۲-۲-۳-۴-حوزه نحوی، ساختار جمله.
۱۱۰۳-۲-۳-۴-عبارات و جمله.
۱۱۴فصل پنجم: ارتباط ابتهاج با موسیقی.
۱۱۵۱-۱-۵-ابتهاج و موسیقی.
۱۱۸۱-۲-۵-ابتهاج و موسیقی ایرانی.
۱۱۹۱-۳-۵-ابتهاج و استاد محمد رضا شجریان.
۱۲۰۱-۴-۵-ابتهاج و لطفی.
۱۲۲فصل ششم:
۱۲۳نتیجه گیری.
۱۲۶فهرست منابع.

فهرست جداول:

جدول شماره ۲-۱- بررسی صور خیال در سیاه مشق.....	۵۵
جدول شماره ۴-۱- بحر مجتث.....	۹۱
جدول شماره ۴-۲- بحر رمل.....	۹۱
جدول شماره ۴-۳- بحر هزج.....	۹۲
جدول شماره ۴-۴- بحر مضارع.....	۹۳
جدول شماره ۴-۵- بحر رجز.....	۹۳
جدول شماره ۴-۶- بحر متقارب.....	۹۴
جدول شماره ۴-۷- بحر متدارک.....	۹۴
جدول شماره ۴-۸- بحر خفیف.....	۹۴

فهرست نمودارها:

نمودار شماره ۲-۱- درصد تشبیه در مجموعه سیاه مشق.....	۵۴
نمودار شماره ۲-۲- صور خیال در سیاه مشق.....	۵۶
نمودار شماره ۴-۱- اوزان غزل ابتهاج به ترتیب اهمیت.....	۹۶
نمودار شماره ۴-۲- درصد اوزان غزل ابتهاج به ترتیب اهمیت.....	۹۷
نمودار شماره ۴-۳- اوزان غزل حافظ به ترتیب اهمیت.....	۹۸
نمودار شماره ۴-۴- درصد اوزان غزل حافظ به ترتیب اهمیت.....	۹۹

فصل اول

کلیات تحقیق

۱-۱- تعریف مسأله و بیان سؤالهای اصلی تحقیق

هوشنگ ابتهاج یکی از بزرگترین غزلسرایان شعر معاصر است و در غزل فارسی معاصر، شعرهای او در شمار آثار خوب و خواندنی می‌باشد. تا آنجایی که می‌توان گفت تعدادی از غزل‌های او از بهترین غزل‌های این دوران به شمار می‌رود. بنابراین با نقد و تحلیل غزل‌های او سعی می‌شود که مرتبه وی را در میان شاعران هم عصر او مشخص کرده و سپس گرایش این شاعر بزرگ به شعر سنتی، نیمه سنتی، و شعر آزاد (نیمایی) را عمیقاً بررسی کنیم. چنین به نظر می‌رسد که شعر سایه استمرار بخشی از جمالشناسی شعر حافظ می‌باشد و در حوزه غنایی جایگاه والایی را در بین معاصرین به خود اختصاص داده است. در این رساله برآنیم که اشعار سایه را از همین منظر مورد بررسی قرار دهیم و نقد و تحلیل غزل او را به انجام برسانیم و به این سوالات پاسخ دهیم:

- 1- آیا هوشنگ ابتهاج شاعریست سنتگرا؟ یا نیمه سنتی یا متمایل به شعر نیمایی؟
- 2- معانی غنایی شعر هوشنگ ابتهاج بیشتر متمایل به مضامین شعر کلاسیک است یا معاصر؟
- 3- آیا موسیقی دانی هوشنگ ابتهاج بر فضای موسیقایی شعر وی و القای عاطفه تأثیر گذار بوده است.؟
- 4- تأثیر پذیری هوشنگ ابتهاج از حافظ تا چه حدی در به کمال رساندن غزلیاتش مؤثر واقع شده است.؟

۱-۲- سابقه و ضرورت انجام تحقیق

هنوز در مورد هوشنگ ابتهاج (ه.ا.سایه) چنین تحقیقی صورت نگرفته است و از آنجا که هوشنگ ابتهاج یکی از شاعران موفق دوره معاصر در غزلسرایی است. ضرورت انجام چنین تحقیقی محسوس می‌باشد و جای آن خالی است.

۱-۳- فرضیه ها

- ۱- در واقع ابتهاج یکی از مطرح ترین و بهترین شعر سرايان معاصر است که گرچه در قالب‌های کلاسیک در قله نشسته است اما در زمینه‌های مختلف شعر نو نیمایی نیز اشعاری والا و توانا سروده است. سایه یک نواندیش غزلسرا است و در این راه و روال، در بین معاصران همتایی ندارد.
- ۲- بیشتر معانی غنایی شعر هوشنگ ابتهاج متمایل به مضامین شعر معاصر از جمله آزادی، صلح، شکست، امید، یأس و می‌باشد.
- ۳- موسیقی دانی هوشنگ ابتهاج بر پویایی فضای موسیقایی شعر و القای عاطفه او تأثیر گذار بوده است.

۴- تأثیر پذیری هوشنگ ابتهاج در غزلسرایی از حافظ بسیار فراوان بوده است.

۱-۴ هدف ها

از آنجا که میزان استفاده از اشعارهوشنگ ابتهاج جایگاه بالایی را در بین طیف مخاطبان شعر معاصر و ادب دوستان به خود اختصاص داده است. برآنیم نقد و بررسی غزل او به عنوان یکی از بزرگترین غزلسرایان معاصر که در سنت شکنی هم تا حدودی مبدع است را انجام دهیم. همچنین به بیان جایگاه غزل در شعر معاصر پرداخته شود.

۱-۵ چه کاربردهایی از انجام این تحقیق متصور است؟

این رساله می‌تواند در انجام تحقیقاتی مفید باشد که در حوزه‌ی غزل معاصر و مبانی زیباشناسی شعر سنتی و نیمه سنتی است. و همچنین مورد استفاده دوستداران شعر و ادب فارسی و دانشجویان رشته زبان و ادبیات فارسی قرار گیرد.

۱-۶ استفاده کنندگان از نتایج پایان نامه

دانشجویان و استادان رشته زبان و ادبیات فارسی، شاعران و کسانی که به نقد و تحلیل شعر علاقمند اند . و کسانی که جوایب تئوری و مبانی زیباشناسی در شعر معاصر هستند، دانشگاه ها، سازمان صدا و سیما، اداره های کل فرهنگ و ارشاد اسلامی.

۱-۷ نوآوری طرح در چیست؟

در این رساله سعی می‌شود نقد و تحلیل جامعی از غزلیات هوشنگ ابتهاج بصورت توصیفی و تحلیلی مورد بررسی قرار گرفته و جایگاه این شاعر بزرگ غزلسرای معاصر را در بین شاعران هم دوره بهتر معرفی کنیم. نقد و تحلیل غزل هوشنگ ابتهاج تحقیقی تازه است که تاکنون سابقه ندارد.

۱-۸ روش انجام تحقیق

روش کتابخانه ای -تحلیلی

نمونه برداری و جمع آوری اطلاعات از کتابها

استخراج غزلیات شاعر جهت نقد و بررسی

۹-۱ روش و ابزار گردآوری اطلاعات

مطالعات کتابخانه ای- فیش برداری

۱۰-۱ جامعه آماری و تعداد نمونه (در صورت لزوم)

تمام غزلیات هوشنگ ابتهاج

۱۱-۱ روش تجزیه و تحلیل اطلاعات

روش نقد و تحلیل غزلیات شاعر

دسته بندی اطلاعات، نقد و تحلیل و تنظیم و تدوین مطالب

جمع بندی و نتیجه گیری بر اساس داده های تحقیق

۱-۱۰-زندگی هوشنگ ابتهاج(۱.۵.سایه)

نام هوشنگ ابتهاج (۱.۵.سایه) را جامعه‌ی ادبی ایران سالهاست که به خاطر سپرده است. سایه در ششم اسفند ۱۳۰۶ خورشیدی در رشت به دنیا آمد خانه آن‌ها نزدیک سبزه میدان رشت بود و خاندانشان به حکم کارها و فعالیت‌های اداری و دیوانی، در سال‌هایی بس دور از تفرش به گیلان کوچ کرده بودند. پدر بزرگ مادری اش «رفعت الممالک» بود و پدر بزرگ پدری اش «ابتهاج الملک تفرشی». ابتهاج الملک ذوق شعری داشت (عابدی، ۱۳۷۷: ۵۱۸).

پدر سایه «آقاخان ابتهاج» و مادرش «فاطمه رفعت» بود. امیر هوشنگ تنها پسر «آقاخان» و «فاطمه رفعت» به شمار می‌رفت. تحصیلات ابتدایی و قسمتی از متوسطه را در مدارس رشت می‌گذراند. پدر سایه هم، اهل موسیقی بود و تار می‌زد. اما تار پدر و ویولون پسر، هر کدام به نوعی از بین رفت. از دوازده-سیزده سالگی اش، شعرهایی در دست است، که تعدادی از آن‌ها در نخستین دفتر شعرش منتشر شد. مادر وی یک زن مذهبی بود که سعی می‌کرد نمازش ترک نشود و مقداری از تمایلات عرفانی- ایرانی اشعار سایه نیز از اینجا ناشی می‌شود.

تا سال ۱۳۲۴ و سن هجده سالگی که اندک اندک از سال‌های نوجوانی اش دور میشد، توفیق زیادی در درس و مدرسه نداشت. و به سختی خود را به پایان تحصیلات دبیرستانی رساند. اما شعرهایش که غالباً عاشقانه است، در رشت در نیمه اول دهه‌ی ۱۳۲۰ برایش شهرتی ایجاد کرده بود. (همان: ۱۹-۲۲)

سایه به تهران آمد و در مدرسه تمدن نام نویسی کرد. و مدتی رئیس انجمن ادبی دبیرستان شد، پدر و مادرش با رفتن او به تهران موافق نبودند. در سال ۱۳۲۶ خورشیدی مادرش را از دست داد، پدر سایه بعد از مرگ همسرش با فاصله‌ی چند ماه (۱۳۲۷) تمام خانه و زندگی اش را در رشت فروخت و به تهران آمد. آشنایی و دوستی سایه با حمیدی، شیرازی (۱۳۲۵) فریدون توللی (۱۳۲۵)، سید محمد حسین شهریار (۱۳۲۷)، نادر نادرپور (۱۳۲۸) و اندکی بعد با نیما یوشیج (۱۳۴۰) در او تأثیر گذاشت. البته شعرهای آن‌ها را از پیش شناخته بود، در همین سالهاست که با شاعران جوان کمابیش هم سن و سالش در تهران آشنا شد که غالباً به نوگرایی تمایل داشتند و بعدها هر یک نام و آوازه‌ای یافتند. در سال ۱۳۲۸ با نادر نادرپور و در سال ۱۳۳۰ با سیاوش کسرای، احمد شاملو، منوچهر شیبانی، اسماعیل شاهرودی، فریدون مشیری، فروغ فرخزاد و مهدی اخوان ثالث انس گرفت (همان: ۱۹-۱۷۹).

شعرهای وی در نیمه دوم دهه ۱۳۲۰ و نیمه اول دهه ۱۳۳۰ در نشریه ها و مجلات و روزنامه هایی مانند سخن، کاویان، صدف، مصلحت، جهان نو، کبوتر صلح، فرهنگ نو، منتشر شد و چون هم شعر نو می گفت و هم غزل می سرود، شهرتی دو جانبه برای او فراهم آورد (بهبهانی، ۱۳۷۴: ۴۵۸). از حوالی سال ۱۳۲۰ به بعد شعر سایه در محور توجه طرفداران پر شور تحولات اجتماعی قرار گرفت (الهی، ۱۳۷۴: ۵۱۲). سایه که در نیمه ی دوم ۱۳۲۰ به شعر نو روی آورد تا مدتی بیشتر به تجربه های فریدون توللی و سید محمد حسین شهریار توجه نشان داد. پس از مجموعه شعری سراب در سال ۱۳۳۰ نیما و شعر نیمایی را بیشتر شناخت و در کنار شاعرانی چون مهدی اخوان ثالث، سیاوش کسرای، نصرت رحمانی، احمد شاملو و چند تن دیگر به حلقه شاعران نیمایی درآمد (عابدی، ۱۳۷۷: ۳۳).

در میان نوشته های نیما، گاه اشاراتی به شعر سایه می شود (یوشیج، ۱۳۶۸: ۴۲۱). سایه هم تصویرهایی از نیمه ی دهه ی واپسین زندگی اش را به ما عرضه می کند. سایه در سال ۱۳۳۸ پس از درگذشت نیما همراه دوست دیرینش یعنی نادر نادرپور برای دیدن شهریار به تبریز رفت. سایه و شهریار به یکدیگر علاقه ی خاصی داشتند (عابدی، ۱۳۷۷: ۳۷).

در دیوان شهریار، به جز «حافظ» که تقریباً ملازم همیشگی شهریار بوده و پس از نیما که بر دوره های از زندگانی و شعر شهریار سایه افکنده، هیچ شاعر دیگری به اندازه ی سایه یاد نشده و نیز در اشعار سایه هیچ شاعر معاصر دیگری به اندازه ی شهریار یادآوری و تکریم نشده است (منزوی، بی تا: ۲۳۲).

زندگی خانوادگی سایه در رشت با مرگ مادرش در سال ۱۳۲۶ شکلی دیگر گرفت. پدرش را هم خیلی زود در سال ۱۳۳۲ از دست داد. از سال ۱۳۳۴ که دفتر زمین را منتشر کرد، تا ده سال بعد، از سایه شعری انتشار نیافت.

البته شعرهای پراکنده اش که گاه در مجلات منتشر می شد مانند: روشنفکر، کتاب هفته و نظیر آن ها. در سال ۱۳۴۴ سفری به چندشهر شوروی سابق برایش پیش آمد. شهرهای چون ایروان، مسکو، لنینگراد، تاشکند، سمرقند، بخارا و کی یف. شعر «من به باغ گل سرخ» حاصل این سفر بود، پیش از این سفر است که «چند برگ از یلدا» را در نسخه های اندکی به هزینه خویش چاپ کرد.

سایه در شورای شعر و موسیقی رادیو نیز مدتی مشغول به کار بود. دوره های دیگر در زندگی سایه آغاز شد. این فصل را او در هم نفسی با حافظ گذراند و حدود یک دهه (۱۳۶۴-۱۳۷۶) جسم و روح و توش و توانش را در تهیه و تنظیم متن منقح و آراسته ی از دیوان لسان الغیب گذراند. در سال ۱۳۶۶ همراه دوستش محمدرضا

شفیعی کدکنی شاعر و پژوهنده نامور به دیدار سید محمدحسین شهریار رفت. و این واپسین دیدار سایه و شهریار است (عابدی، ۱۳۷۷: ۴۷-۴۹).

سایه دیگر، جوان نیست، برف پیری بر موی و روی او نشسته است (بهبهانی، ۱۳۷۴: ۴۶۰). به اروپا می‌رود، برای سایه در اروپا و آمریکا شب‌های شعر و مجالس شعرخوانی ترتیب داده می‌شود که در برخی از آن‌ها شرکت می‌جوید. دفترها و مجموعه شعرش هم در تهران انتشار می‌یابد. سیاه مشق ۳ در سال ۱۳۶۴ منتشر می‌شود و دفترهای شبگیر و یادگار خون سرو در همین سال تجدید چاپ می‌شود. در سال ۱۳۶۹ برگزیده‌ای از همه دفترهای شعر سایه به انتخاب شفیعی کدکنی منتشر می‌شوند. پس از آن چند بار نشر آن تجدید می‌شود در سال ۱۳۷۱ نیز سیاه مشق ۴ منتشر می‌شود که اشعار جدیدتر شاعر را نیز در بر می‌گیرد (عابدی، ۱۳۷۷: ۶۷). کوشش و جستجوی سایه در مورد حافظ سرانجام در سال ۱۳۷۳ انتشار می‌یابد و تا سال ۱۳۷۶، سه بار تجدید چاپ می‌گردد.

سایه تصحیح حافظ خود را، به همسرش آتما پیشکش کرده است با نشر چهارم دیوان حافظ سایه هفتاد سال زندگی را پشت سر نهاده است. او از نخستین نغمه‌ها در نوزده سالگی تاکنون راه درازی را پیموده است (همان: ۴۶۱).

۱-۱۰-۱- حیات شاعری:

هوشنگ ابتهاج در شمار شاعرانی است که نام او در شعر معاصر فارسی برای جوانان چند نسل آشناست، سایه از آغاز جوانی به شاعری روی آورد، و بیش و کم در انواع قالب‌های شعر طبع آزمود و به تدریج مجموعه‌هایی به چاپ رساند. او به همراه چند تن از همسالان خود، از جمله شاعران پیرو نیما و از یاران و همدمان صمیم او شناخته می‌شود. اولین مجموعه شعر سایه به نام «نخستین نغمه‌ها» در نوزده سالگی شاعر به سال ۱۳۲۵ در رشت به چاپ رسیده است از آن پس نیز در طول سالیان دراز بیش از نیم قرن همگام با رویدادهای اجتماعی و سیاسی و به دور از تأثیر جریان‌های گوناگون شعر در دهه‌های اخیر و وفادار به اصول معیارهای شعر نیمایی تا سال‌های نزدیک با چاپ مجموعه‌های چندگانه و گزینه‌ها پیوسته در عرصه شعر فارسی معاصر- غزل و آزاد- حضور او در اوج بوده است.

از نظر دور نماند که با دور شدن از سال‌های پر تب و تاب رونق دیدگاه‌های سیاسی خاص عناصر اصلی شعر جای بیانیه‌ها و نهادها را در شعر سایه تنگ می‌کند.